

Kašička, František; Nechvátal, Bořivoj

Ze stavebního vývoje hradu ve Strakonících

Archaeologia historica. 2014, vol. 39, iss. 2, pp. 519-537

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130326>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZE STAVEBNÍHO VÝVOJE HRADU VE STRAKONICÍCH

FRANTIŠEK KAŠIČKA – BOŘIVOJ NECHVÁTAL

Abstrakt: Nápadný skalnatý útvar ve vcelku rovinatém okolním terénu mezi řekami Otavou a Volyňkou vedl již v rané středověké době k výstavbě vlastnického kostelíku. Za ním nutno předpokládat existenci kurie románského velmože. Hřbitůvek pod kostelíkem obsahoval hroby s esovitými záušnicemi, u jednoho z nich byl použit jako obol mrtvých denár Bořivoje II. z období první vlády (1101–1107). Kdy a za jakých okolností získali oblast Bavorové, spolehlivě nevíme. Počátky bavorovského hradu klade starší a převážně i poslední literatura do 20. let 13. století. Někteří uvažují o poslední třetině 12. století ve vztahu k výskytu Bavorů na Strakonicku. V r. 1243 podle darovací listiny dává Bavor I. rytířům řádu sv. Jana Jeruzalémského „kostel ve Strakoncích a dům s nadáním kromě domu zakladatelova“. Výstavba hradu trvala v období Bavora I. a jeho následovníků Bavora II. a Bavora III. (ca 1280–1318). V r. 1402 získali johanité i západní díl hradu, a stali se tak na další staletí vlastníky celého souboru. V období husitské revoluce (1420) se strakonický hrad stal hlavním sídlem českého johanitského velkopřevorství. V Praze bylo ústředí zničeno. Ve 30. letech 17. století se velkopřevor vrátil zpět do Prahy a trvale zde sídlil od roku 1694. Za velkopřevora Jana z Rožmberka (1511–1532) byla dokončena pozdně gotická a renesanční stavba hradu. Všeobecně se uznává, že strakonický vodní hrad (závěrem středověku) se svými šesti věžemi působil a dodnes působí velice monumentálně a že jeho prvotní funkce jako společného sídla církevní instituce a současně světské vrchnosti je vedle Pražského hradu příkladem zcela ojedinělým. Ve 20. letech 20. století johanitům, respektive maltezskému řádu docházely finanční prostředky na opravy puštnoucího hradu a v r. 1925 odprodal panství premiéru Rudolfu Beranovi (1887–1954) a dalším členům jeho rodiny.

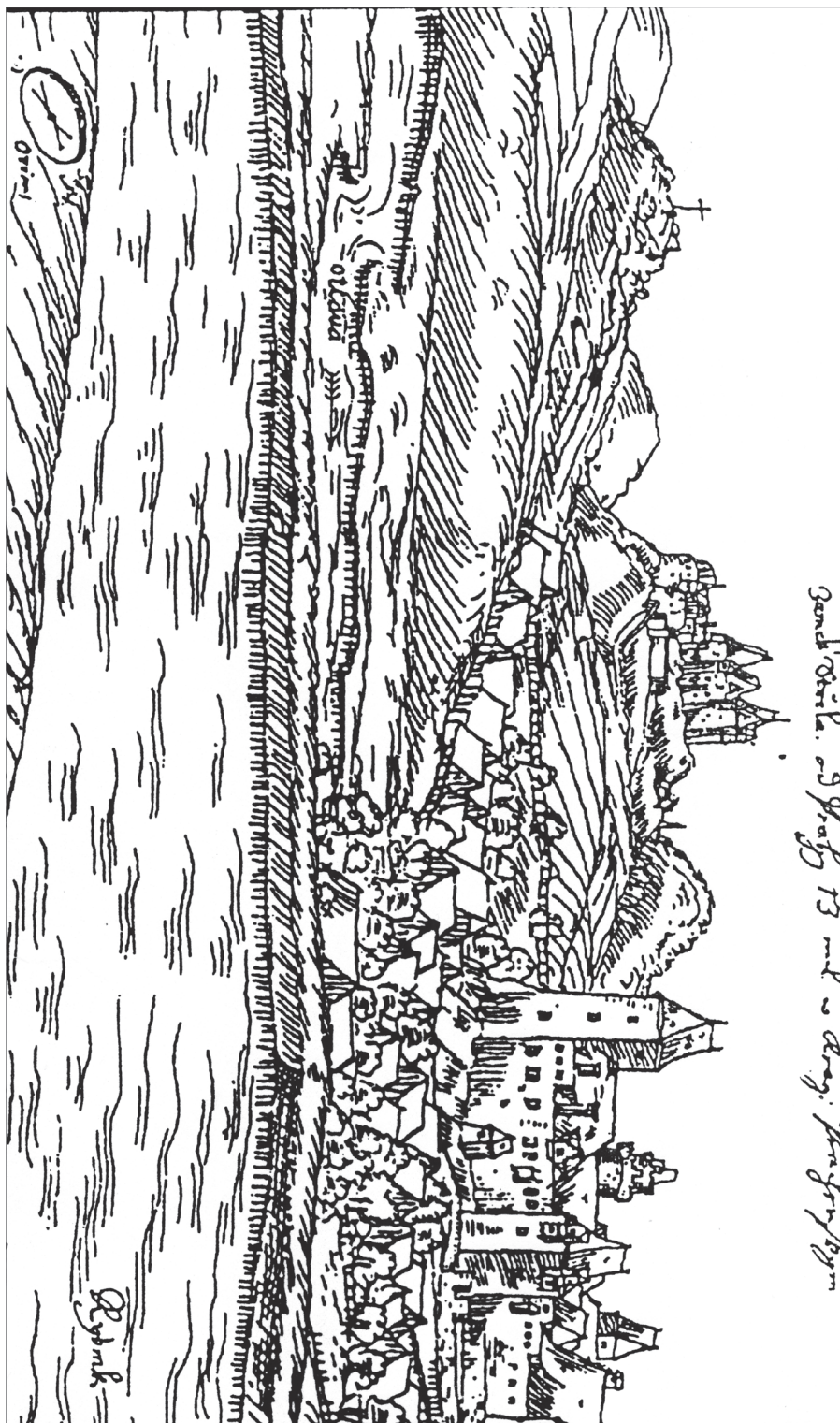
Klíčová slova: vlastnický kostelík – obol mrtvých – johanité – hrad – velkopřevor – společné sídlo církevní a světské vrchnosti.

Building History of Strakonice Castle

Abstract: The conspicuous rock formation towering in the flat landscape between the rivers Otava and Volyňka prompted the construction of a landowner's church as early as the early Middle Ages. It was presumably associated with a curia of a Romanesque magnate. The graveyard below the church contained graves with S-shaped rings, in one of them a Charon's obol was unearthed, a denar of King Bořivoj II (1101–1107). It is uncertain when and under what circumstances the area was taken over by the Bavor dynasty. Origins of a Bavor castle have been placed, by both older and more recent literature, in the 1220s. Some researchers have suggested the last third of the 12th century, in relation to the presence of the Bavors in the Strakonice region. According to a donation decree from 1243, Bavor I gave the Order of St. John a church and a house in Strakonice. The construction of the castle was connected with the rule of Bavor I and his successors Bavor II and Bavor III (ca 1280–1318). In 1402 the Order of St. John acquired the west wing of the castle, and went on to become the owners of the whole complex for the following centuries. During the Hussite uprising (1420) the Strakonice castle became the seat of the Czech priory of the Order of St. John, as the Prague priory had been destroyed. In the 1630s the prior returned to Prague and had a permanent seat there from 1694 onwards. A late Gothic and renaissance reconstruction of the castle was completed under Prior Jan of Rožmberk (1511–1532). It is believed that the primary function of the majestic Strakonice water castle (in the late Middle Ages) with six towers was the joint seat of a religious institution and secular authority. It was a unique concept, matched only by Prague Castle. In the 1920s the Order of St. John, or the Knights of Malta, ran out of finance for the repairs of the decaying castle and sold the estate to Prime Minister Rudolf Beran (1887–1954) and his family in 1925.

Key words: landowner's church – Charon's obol – Order of St. John – castle – prior – joint seat of religious and secular authority.

Nejstarší stavební dění na území dnešního strakonického hradu jsme schopni si představit pouze na základě poznání charakteru krajiny a vcelku sporých archeologických nálezů. Pravěká široká řečiště Otavy a Volyňky byla při svém styku oddělena protáhlým skalním výchozem, který dotvořila v ostrý hřbitok v místech pod závěrem dnešního kostela sv. Prokopa. Skalnatý hřbitok se směrem k západu klínovitě rozšiřoval, takže při západní hranici hradu dosáhl šířky mezi jihozápadním nárožím palácového křídla a severním obvodem věže Rumpálu. Nápadný skalnatý útvar ve vcelku rovinatém okolním terénu mezi oběma řekami vedl již v rané středověké době našich dějin k výstavbě zřejmě vlastnického románského kostelíka při hrotu skalnatého hřbit-

Obr. 1. Strakonice. Západi dli hradu při pohledu od jihu na kresbě J. Willenberga z roku 1602.
Abb. 1. Strakonice. Westteil der Burg von Süden auf einer Zeichnung von J. Willenberg von 1602.

ku. Za kostelíkem zřejmě nutno předpokládat existenci kurie románského velmože a její zázemí. Hřbitůvek pod kostelíkem zasahoval i pod dnešní hradní cestu na první nádvoří. Dosud zjištěné nálezy, kde s esovitými záušnicemi byl použit jako obol mrtvých denár Bořivoje II. z období jeho prvé vlády (1101–1107), svědčí o jeho velkém stáří (Fröhlich 1985; Michálek–Fröhlich 1988).

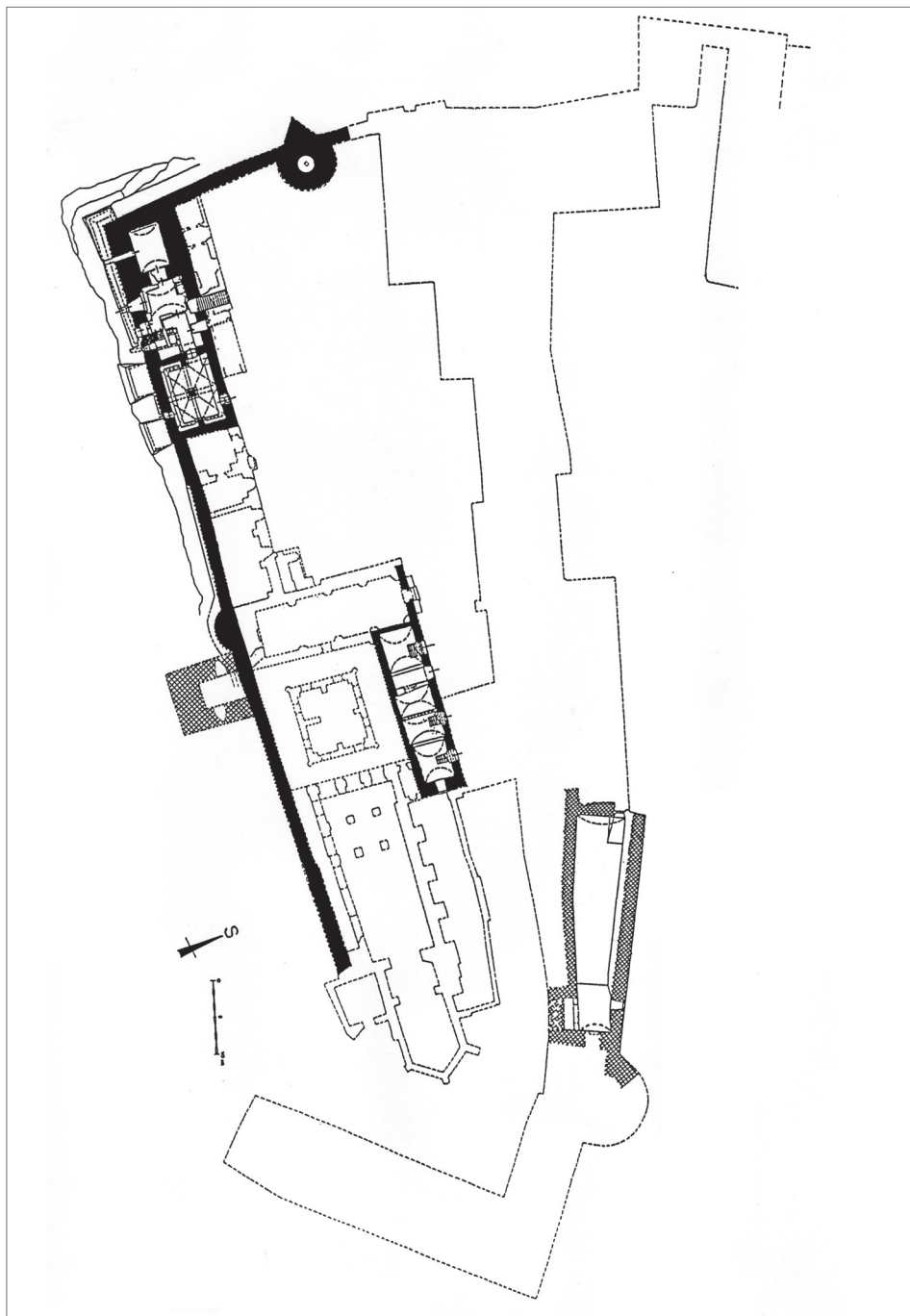
Kdy přesněji a za jakých okolností získali oblast Bavorové, dosud spolehlivě nevíme. Počátky bavorovského hradu klade starší a převážně i poslední literatura do 20. let 13. století, i když někteří uvažují o poslední třetině 12. století ve vztahu k výskytu Bavorů na Strakonicku (Mencl 1958; Hejna 1985; Valkony 2008; srov. též Kuthan 1977; Sommer 1997; Durdík 1999; Svoboda 2010).

Raně středověké pohřebiště v Radomyšlí u Strakonice s náhrobky se znaky bavorovské stře-ly datované do 12. století by mohlo svědčit o přítomnosti Bavorů již v tomto období (Nechvátal 1999).

Rozsah a hranice prvotního bavorovského sídla je dnes po několika fázích středověké do-stavby velmi obtížné určit. Zdálo by se logické předpokládat nejstarší panské sídlo blízko hrotu skalnatého hřebene, možná s funkčním napojením starého románského kostelíka. V rámci ar-cheologického výzkumu A. Hejny v roce 1985 byl objeven i malý orientovaný půdorys předba-ovorovské stavby, která však kostelíkem nejspíše nebyla (Hejna 1985). Za necelá dvě desetiletí od předpokládaných stavebních počátků hradu – roku 1243 – obdaroval Bavor I. ze Strakonice východní polovinou hradu (CDB IV/1, 114–115 č. 34; 115–116 č. 35) rytíře řádu sv. Jana Jeruza-lémského, kteří dosud sídlili u P. Marie pod řetězem při pozdější Malé Straně v Praze.

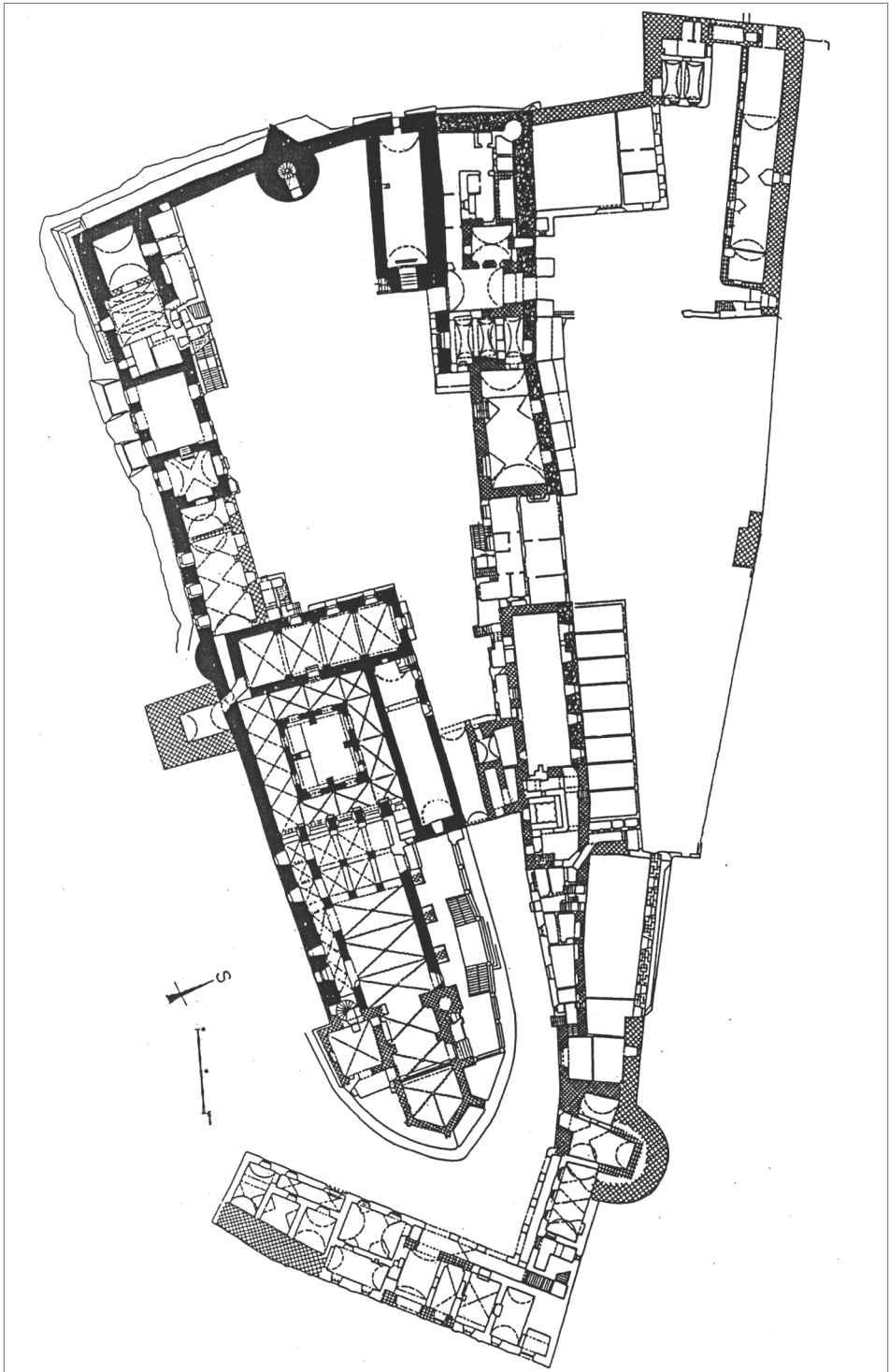
Duchovně-vojenský řád v té době byl i v našich zemích organizován se značným politic-kým vlivem, jeho velmistři a převory v jednotlivých provinciích se stávají členové významných šlechtických rodů. Podle darovací listiny z roku 1243 dává Bavor I. řádu „*kostel ve Strakonících a dům s nadáním kromě domu zakladatelova*“. Pod pojmem „dům“ nelze si ovšem v každém případě představit pouze objekt jediný – je známo, že např. Rožmberkové se označovali jako vladaři domu rožmberského. S jistotou nelze rovněž usoudit, zda řečený kostel byl jako panský založen při budování hradu, nebo zda byl převzat stojící kostel starší. V každém případě tu bezpochyby šlo o menší stavbu, která neměla velikost kostela klášterního. Zdá se, že celý daro-vaný východní díl hradu byl po roce 1243 postupně téměř zcela vyměněn. Starší konstrukce lze podle D. Líbala jako pozůstatky darovaného „domu“ hledat např. ve zdivu západní části dnešní kostelní lodi, která v podkruchtí vykazuje dosti nápadný zlom. Za dům „zakladatelův“ možno v roce 1243 v oddělené západní polovině hradu pak právem pokládat západní díl jižního paláce-ového křídla, který nápadně připomíná jednotraktovou dispozici raně gotických domů pražského Havelského města, s nárožní věží čtvercového půdorysu. Lze rovněž předpokládat dochované starší konstrukce v některých dílech hradebního obvodu – zejména jižního, kterým se budování hradních dispozic obvykle z obranných důvodů zahajovalo.

Následujících zhruba 80 let, která zahrnují období Bavora I. a jeho následovníků Bavo-ra II. a Bavora III., probíhaly na hradě zřejmě v souvislém proudu rozsáhlé stavební akce, které v podstatě ustálily hradní obvod a jeho rozvrh do dnešní podoby. V prvé řadě došlo bezpochyby k vymezení obou majetků s ponecháním jakéhosi společného příčného pásu s hradní studní pro užívání z obou stran. Hranice byla zřejmě ještě ve 13. století zhmotněna výstavbou bavorovské-ho příčného křídla, jehož základy nalezl poslední archeologický výzkum na velkém nádvoří. Bylo nutno současně řešit i samostatné průjezdy do obou částí. Nelze opomenout představu, že nejstarší přístup do souboru vedl z obou stran průjezdným severním předhradím při břeh-u Otavy a odtud nejstarší bránou na velké nádvoří a teprve po rozdělení majetku a současně snad po zrušení dílu bývalého starobylého hřbitova byl zřízen samostatný vstup do konventu při východním hrotu hradní dispozice. Pravidelný půdorysný rozvrh kostela s osově navazující křížovou chodbou s přiloženým severním traktem pod skalním hřebenem a s uzavřením souboru od západu kapitulní síní odpovídá jednotně řešenému výchozímu plánu výstavby. Ten bezpochy-by, i když byl realizován postupně, zahrnoval všechny potřeby konventu, tzn. shromažďovací a ubytovací prostory, kuchyně, sklady a další nezbytná zařízení pro obvyklé potřeby řádu. Pos-tupnou realizaci předem vytčené koncepce provozu reprezentují konstrukce, které mají dosud románskou povahu, a architektonické články, zejména portály přechodného charakteru. V pra-

Obr. 2. Strakonice. Hradní sklepy a suterény ve stavebně-historické analýze. Černá – konstrukce z 13. století, tj. románské a raně gotické; mřížky – mladší fáze gotické výstavby ve 14. a 15. století; mřížky kolmo ke konstrukcím – zdívko renesanční; ostatní konstrukce jsou barokní a z 19. a 20. století.

Abb. 2. Strakonice. Burgkeller und Souterrains in der bauhistorischen Analyse. Schwarz – romanische und frühgotische Konstruktionen aus dem 13. Jhdt.; schraffiert – jüngere Phase des gotischen Ausbaus im 14. und 15. Jhdt.; schraffiert und senkrecht zu den Konstruktionen – Renaissance-mauerwerk; die übrigen Konstruktionen sind barock und stammen aus dem 19. und 20. Jhdt.

Obr. 3. Strakonice. Pádorys přízemí hradních budov.
Abb. 3. Strakonice. Grundriss des Erdgeschosses der Burggebäude.

menech uváděný špitál (donace k r. 1225 – falzum z první poloviny 13. století) bychom na hradě patrně neměli hledat, byl zřejmě od počátku na ostrově v Otavě, v souboru dnešního městského kostela sv. Markéty (Kašička 1996; Nechvátal 2009).

Literatura (D. Líbal, S. Kotlárová aj.) předpokládá, že nejstarší charakter kostela lze spatřovat u jeho věže se sdruženými lomenými okénky (Heroutová–Líbal–Vilímková 1967; Kotlárová 2002; 2002a; 2004). Je ovšem nutno vážit další variantu, kdy darovaný panský kostel, ať již asi postavený Bavorem I., nebo staršího původu byl po roce 1243 použit jako první kněžiště kostela klášterního s přistavovanou širší lodí. Klenby podkruchtí v západním dílu přistavované lodi mají dosud starobylý románský charakter a stejně jako portál na kruchtu patří do období kolem poloviny 13. století. Loď byla původně plochostropá. K výměně kostelního kněžiště s podobně dvojbokým závěrem, jako má johanitský kostel pražský, došlo podle charakteristických znaků zjevně později, někdy k závěru 13. století. Mezitím byl zřejmě rozestavěn již celý konvent, včetně 1. patra nad zatím plochostropou křížovou chodbou, odkud byl přístup na kruchtu v kostelní lodi uvedeným raně gotickým portálem. Dominanta strakonického konventu – věž nad úvodním dílem kněžiště – byla nejpravděpodobněji budována na sklonku 13. století současně s kněžištěm. Vysoko položená okna jižního boku lodi svědčí o tom, že již tehdy stála jižní hradební zeď na nejvíce ohrožené straně hradu.

Kostel s dosud plochostropou lodí byl zřejmě před koncem 13. století dokončen.

Zásluhu o dostavbu konventu s kostelem je přičítána Bavoru III. (ca 1280–1318), tehdy současně převorovi komunity. Zásluhy Bavora III. o kostel a konvent byly někdy v letech 1311–1317 zvětšeny nad vítězný oblouk dosud plochostropé lodi v nápisu na západní stěnu kostelní věže. Přesné znění nápisu známe díky M. Vilímkové.

Také je písemnými prameny podchycen i širší zájem o bavorovskou vlastnickou oblast (osady Lom a Bezděkov) – např. založení farního (dnes hřbitovního) kostela sv. Václava se zřejmým úmyslem budovat zde nové město ještě předtím, než zástavba Strakoníc na druhém břehu Otavy získala městský statut. Dendrochronologické datování dřevěného roštu na kostelní věži nad klenbou západního pole kněžiště potvrdilo výstavbu věže závěrem 13. století. Dubové prvky roštu byly vymýceny v období od podzimu roku 1289 do jara roku následujícího (Varhaník–Kyncl 2007).

Vedle kostela probíhala na sklonku období rané gotiky dostavba a přestavba konventu. Ambity byly zaklenuty terakotovými články. Současně došlo i k přestavbě patra nad ambity, které bylo rozšířeno nad dodatečně přizděné lomené pasy při bocích rajského dvora. Fragmenty nejstarších vrstev náročné malířské výzdoby se kladou do období před rokem 1300, ostatní pocházejí z doby kolem roku 1340 a významný christologický cyklus z let 1320–1340.

Souběžně s budováním kostela s konventem formoval se v období rané gotiky i velký západní díl hradu. Vedle zmiňovaného paláce s věží při jihozápadním nároží hradu z doby před rokem 1243 je v protilehlém severozápadním koutě hradního půdorysu patrna jen o málo mladší podélná budova tzv. purkrabství. Orientace objektu a síla jeho severní podélné zdi opravňují k domněnce, že hradní soubor při Otavě byl původně užší a jeho hranice probíhala zhruba při nádvoří stavební čáře dnešního severního křídla. V období vlády Přemysla Otakara II., tj. někdy ve třetí čtvrti 13. století, dal Bavor II., tehdejší purkrabí na královském Zvíkově, vybudovat novou západní hradbu strakonického hradu s válcovou břitovou věží, podobnou věži na Zvíkově. Současně se zesílením a zvýšením západní hradby ustálil se patrně i severní hradební obvod do dnešní úrovně. Nelze vyloučit, že následně vyrostl v rozšířeném severozápadním koutě za starší budovou tzv. purkrabství i zárodek nové hradní kuchyně vedle brány k severnímu předhradí. Jinak při severní hradbě vyrůstaly objekty spíše hospodářského charakteru.

Dnes již blíže neznáme okolnosti, které vedly k tomu, že Bavor III., současně převor a prokurátor a vlastník světské poloviny hradu, při dělení majetku v roce 1318 předal strakonický statek, kterému předtím věnoval velkou pozornost a energii, bratru Vilémovi a pro sebe nechal Bavorov a Horažďovice.

V období vrcholné gotiky až do husitské revoluce nelze na strakonickém hradě hledat jednoznačně datovatelné zásahy. Pokud teprve v raném 14. století nedošlo k posunutí hradního obvodu severním směrem, lze současně předpokládat, že snad věž Jelenka má své ještě předhu-

sitské počátky. S posunutím severní hradby souvisela i výstavba nové brány k severnímu předhradí s cihelnou věžovou nástavbou. V roce 1402 získali johanité i západní díl hradu, a stali se tak na další staletí vlastníky celého souboru. Majetkové sjednocení hradního souboru mohlo být ještě v předhusitském období důvodem k opětovnému odstranění oddělujícího příčného bavorovského křídla a otevření velkého nádvoří do dnešního rozsahu. Současně lze předpokládat dílčí stavební úpravy staršího bavorovského paláce v jihozápadním nároží hradu, který se nadále proměnil v sídlo řádového velkopřevora. Možná, že tu došlo i ke zprovoznění jedné z hradních kuchyní v severozápadním nároží vedle brány k předhradí. Protože se v období husitské revoluce stal strakonický hrad hlavním sídlem českého johanitského velkopřevorství (v Praze bylo zničeno), omezovaly se tehdy bezpochyby stavební aktivity na posílení obranyschopnosti hradu. V roce 1420 se pokusil Jan Žižka z Trocnova s husitskými vojsky hrad dobýt, ale neúspěšně. V roce 1449 byla založena tzv. Strakonická jednota katolických pánů namířená proti pozdějšímu českému králi Jiřímu z Poděbrad (1458–1471). Neúspěšné obléhání hradu husitskými vojsky nepřineslo zřejmě hradním objektům větší pohromu. Lze předpokládat, že v pozdně gotickém období bylo přebudováno opevnění severního předhradí s novou západní branou a hradební zdí podle toku Otavy ukončené východně půlválcovou dělovou baštou v místech starší zaniklé věže. Rovněž východní hrot hradního jádra mohl být tehdy zesílen hradebním prstencem, jehož úsek se dochoval v jižním dílu barokní rezidence.

Starý obvodový vodní příkop byl nadále napájen z Otavy, obranyschopnost jižní hradní fronty byla ještě závěrem 15. století posílena zřízením přilehlého velkého rybníka pomocí regulace Volyňky.

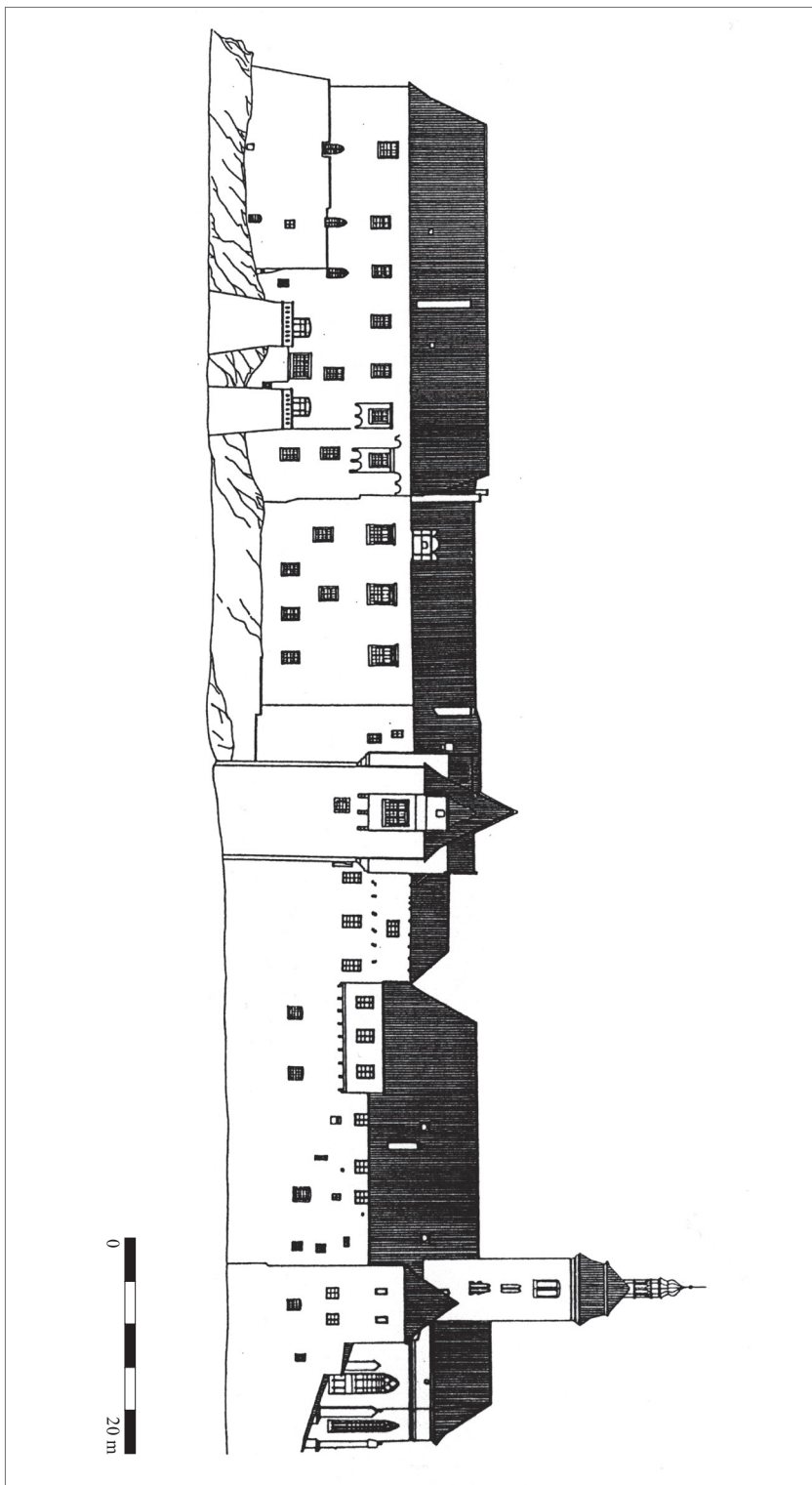
Všeobecně se uznává, že strakonický vodní hrad závěrem středověku se svými šesti věžemi působil a dodnes působí velice monumentálně a že jeho prvotní funkce jako společného sídla církevní instituce a současně světské vrchnosti je vedle Pražského hradu příkladem zcela ojedinělým.

Nejstarší známé vyobrazení hradu na Willenbergově kresbě z roku 1602 zachycuje komplex od jihovýchodu (bez dílu s kostelní věží), s nárožní palácovou věží dosud s dlátkovitou střechou, která svou výškou dominuje. Za ní spatřujeme pohledově druhořadou věž Rumpál s cimbuřím na horním ochozu a dále vpravo vzadu opět dlátkovou střechu „červené věže“ u brány v severním předhradí. Věž Jelenka a věž sakristie, ze které zde vidíme pouze nárožní díl, svou střešní hmotu dodnes nezměnily. Mezi hradem a břehem rybníka existovala tehdy velmi hustá nízká podhradní zástavba.

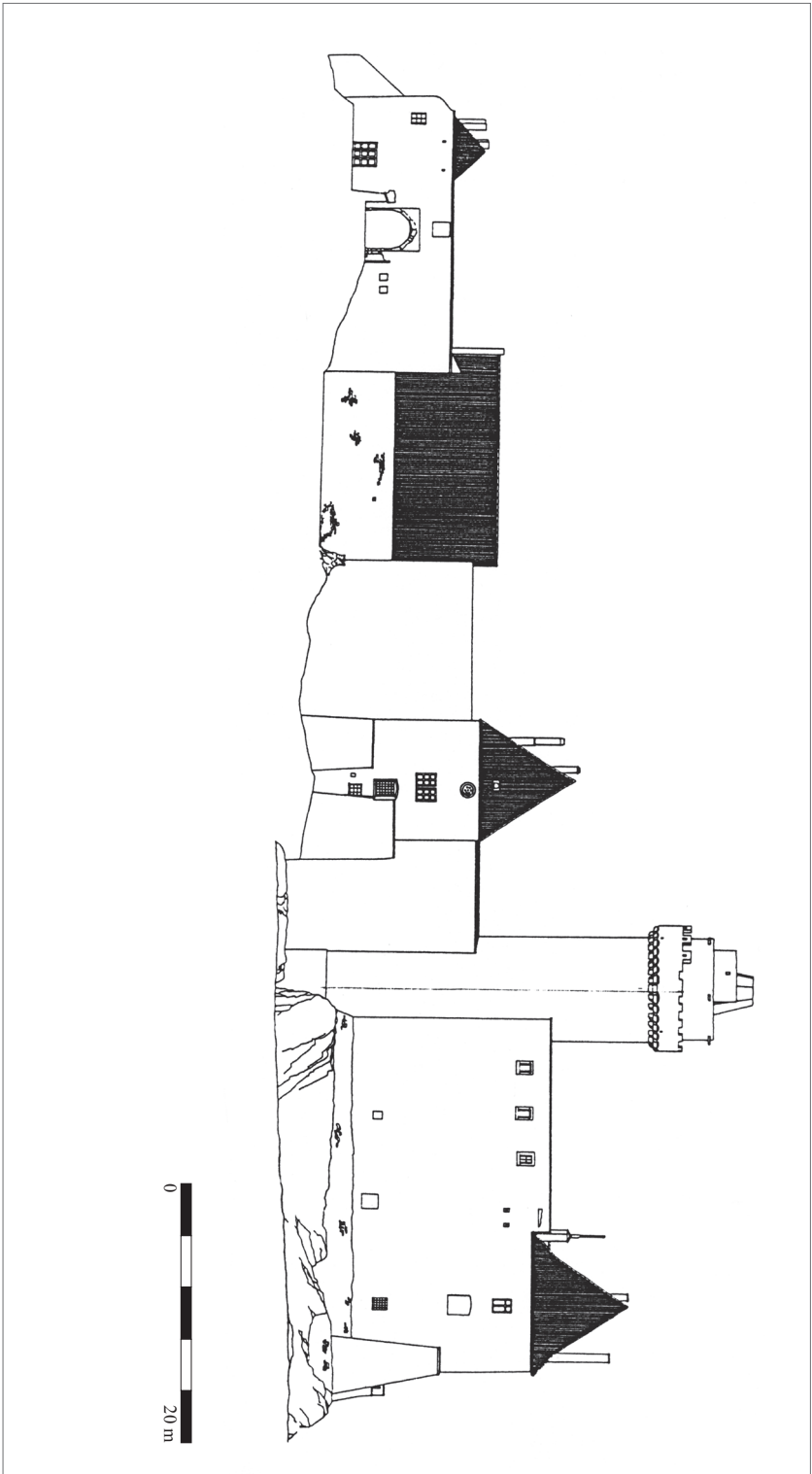
Goticko-renesanční podobu hradu dokresluje jeho poměrně podrobný popis z roku 1591. Připomíná se v něm velká cihelná věž nad bránou do severního předhradí a další věž zvaná „nová“, rovněž již zaniklá, která stála v severní hradbě proti věži kostelní. V rámci severního předhradí stál tehdy při Otavě ještě starší mlýn a u něho věž vodárny.

Z uvedeného popisu je mimo jiné zřejmé, že se stavební činnost tehdejších velkopřevorů zaměřovala zejména na lepší obytné prostředí.

Za velkopřevora Jana z Rožmberka (1511–1532) probíhaly práce na Jelence a její výmalba. Z jeho období patrně pochází pozdně gotické zaklenutí hlavní lodi kapitulního chrámu; tato náročná stavební akce mohla po svém dokončení přinést nové zasvěcení kostela sv. Prokopovi. Době Jana z Rožmberka lze přiřít také nástavbu 2. patra dílu palácového křídla západně od Jelenky a patrně také novou úpravu západní brány s renesanční korunou s „vlaštovčími ocasy“, které byly v téže době použity i pod zmíněnou nástavbou 2. patra jižního křídla. Do období velkorysé stavební činnosti na hradě za velkopřevora Jana z Rožmberka zřejmě patří i arkýře nádvoří strany východního dílu palácového křídla. V Jelence vedle arkýřů vznikl i trámový strop se záklopem, a další strop v obytném pokoji velkopřevora. Ty byly ovšem opatřeny malbou mnohem později, na rozdíl od dochovaných fragmentů výmalby stěn v uvedeném obytném pokoji velkopřevora, kterou lze ještě zařadit do období raně renesančního.

Obr. 4. Strakonice. Jižní průčelí hradišního souboru.
Abb. 4. Strakonice. Südfassade des Burgensembles.

Obr. 5. Strakonice. Západní průčelí hradištního soboru.
Abb. 5. Strakonice. Westfassade des Burgensembles.

Obr. 6. Strakonice. Východní průčelí hradního kostela sv. Prokopa.
Abb. 6. Strakonice. Ostfassade der Burgkirche St. Prokop.

Za velkopřevora Václava Zajíce z Hazmburku (1555–1571) se pravděpodobně budovaly reprezentační prostory v 1. patře severního křídla, soudě tak podle jejich pozdějšího označení jako „Zajícovna“. Šlo o díl křídla v sousedství věže brány do severního předhradí s blízkou vazbou na kuchyni v přilehlém koutě západní a severní hradby. Byla zde zřízena především bohatě zdobená jídelna a dále několik pokojů pro hosty. V uvedeném popisu hradu z roku 1591 se výslovně uvádí, že nástupce pana Zajíce, velkopřevor Kryštof z Vartenberka (1578–1590), nechal znovu upravit převzatý byt v hradním paláci ve 2. patře jižního křídla, kde se také dochoval malovaný vartenberský erb. Sýpky na severním předhradí byly tehdy právě zděné a starší dřevěné. U vý-

chodní hradní brány směřující k městu stála v té době větší zděná budova – stavení, ze kterého patrně zůstaly v pozdější rezidenci fragmenty konstrukcí při dnešním průjezdu. V sousedství západní brány do severního předhradí se dodnes dochovala protáhlá renesanční stájová budova, pozůstatky tehdejšího mlýna s vodárnou zanikly po požáru roku 1906.

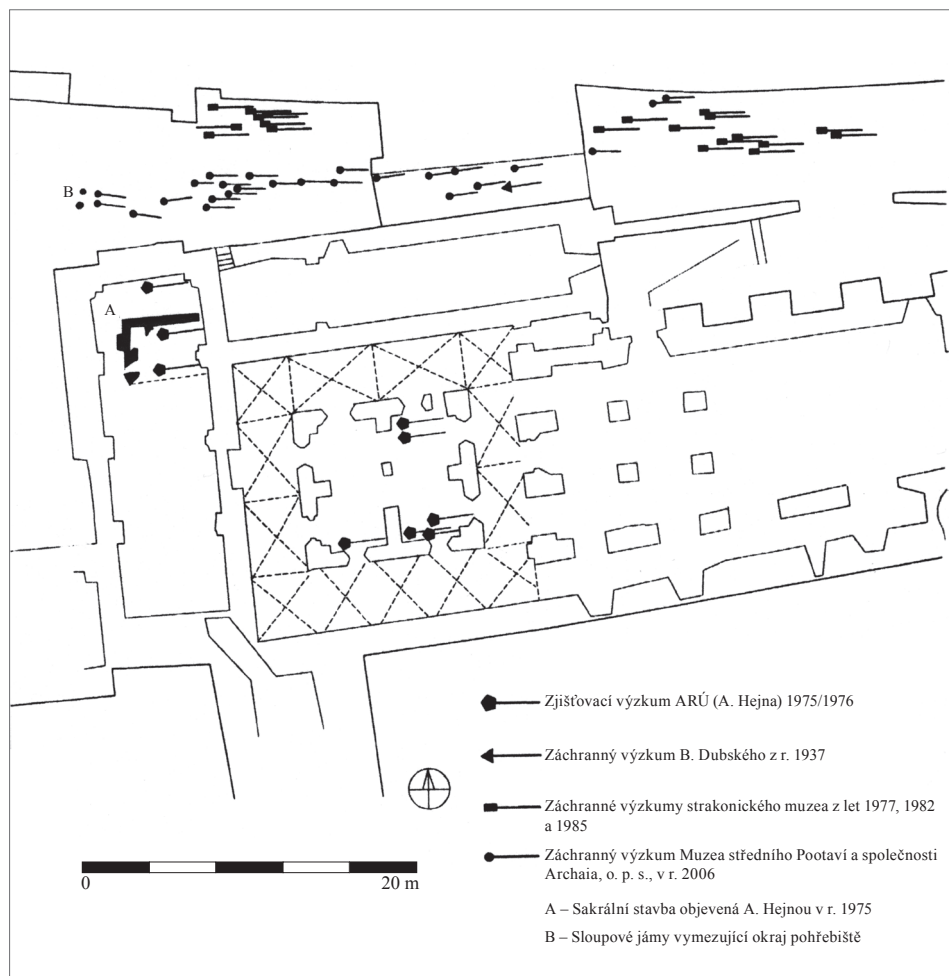
Obr. 7. Strakonice. Severní průčelí hradního kostela sv. Prokopa.
Abb. 7. Strakonice. Nordfassade der Burgkirche St. Prokop.

Vedle již zmiňovaných zařízení se k závěru 16. století uvádí na hradě také zbrojnice, s výstrojí pro služebníky, byl zde již pivovar, dále pekárna a kovárna, jmenuje se kaple, v níž byla uložena mešní roucha, knihy a křtitelnice. Tyto předměty měly být uloženy v kapli sv. Jiří z doby bavorovské nalézající se v prostoru jihozápadní nárožní věže. Písemné prameny se zmiňují i o kamenném stole pod nádvořními okny paláce, který se zde nachází dodnes; podle tradice se na něm dávala sladká kaše ve výroční den zakladatele.

Od závěru 16. století, ve shodě s postupnou obnovou sídla velkopřevorství u Panny Marie pod řetězem v Praze začali opět velkopřevorové řádu postupně přesídlovat do Prahy. Velkopře-

vorský palác ve Strakonících začal stále více sloužit pouze k přechodnému pobytu řádových veličin.

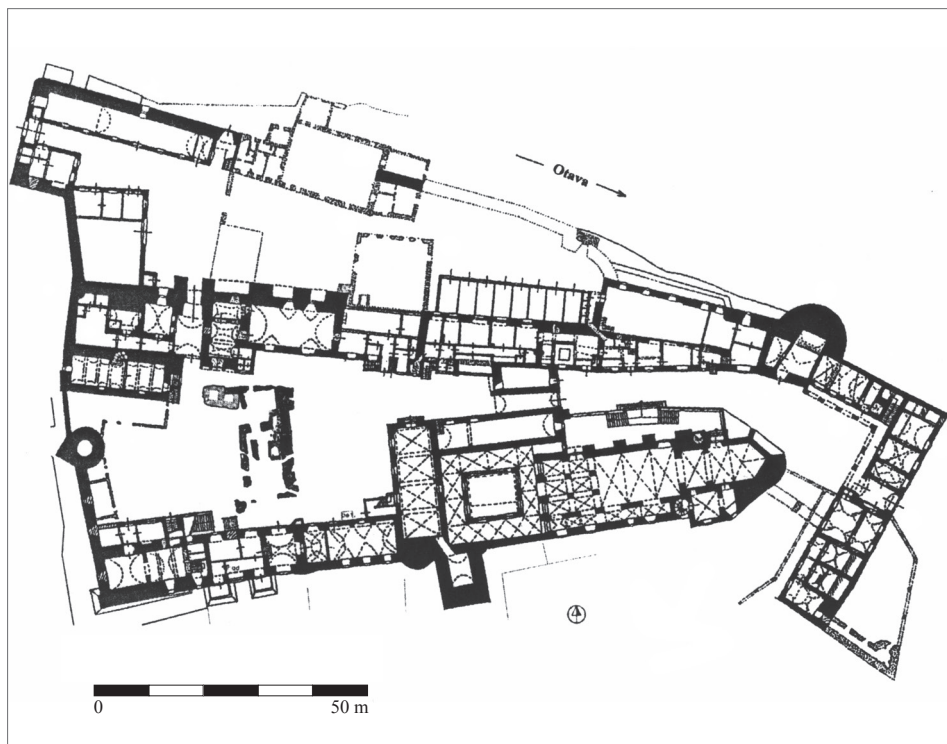
Během třicetileté války hrad značně utrpěl, jak o tom svědčí popis z roku 1637, ve smyslu řádových statut byl však následně uváděn do dobrého stavu a výrazně vylepšován.

Obr. 8. Strakonice – hrad. Raněstředověké pohřebiště. Podle Dubský 1949; Hejna 1985; Fröhlich 1985; Michálek 2008; Valkony 2008. Abb. 8. Strakonice – Burg. Frühmittelalterliches Gräberfeld. Nach Dubský 1949; Hejna 1985; Fröhlich 1985; Michálek 2008; Valkony 2008.

Z vizitačního protokolu hraběte Rudolfa Colloreda-Wallsee (1637–1657) se dozvídáme, že dal opravit kostel, v němž patrně nechal zesílit pozdně gotické opěráky na severní straně kostelní lodi a zaklenout zpěváký kůr. Dílem jeho doby jsou rovněž mohutné opěrné pilíře severního křídla do předhradí u Otavy. Patrně byla zároveň snesena cihelná věž nad bránou z nádvoří do předhradí. Tehdy snad zanikla i „nová věž“ na severním boku proti věži kostelní, zmiňovaná naposledy v popisu z roku 1637, a někdy po roce 1660 byla snížena i nárožní věž bavorovského paláce na úroveň jeho hlavní římsy. V zásadě stavební činnost v 17. století spočívala především v opravách stávajícího fondu. S novou výstavbou se nepočítalo. Ve 30. letech 17. století se velkopřevor vrátil zpět do Prahy. Hrad se stal pouze příležitostnou rezidencí velkopřevorů, trvale sídlících od roku 1694 v Praze.

Za poslední velkorysou stavební akci na strakonickém hradě nutno považovat výstavbu velkopřevorské rezidence v čele východního hrotu hradní dispozice. Pravidelný dvoukřídlý jednopatrový zámek byl zde budován velkopřevorem Ferdinandem Leopoldem Dubským z Třebomyslic (1714–1721). Zámek z počátku asi o třetinu kratší nahradil starší obrannou soustavu s bránou k mostům do města a s mladším renesančním stavením, jehož část pojal do své dispozice. Součástí stavby bylo přemostění hradní cesty mezi 1. patrem zámku a chorem kapitulního chrámu. Autora rezidence dosud neznáme, nelze zde vyloučit účast tehdejších stavitelů řádu johanitských – maltézských rytířů Bartolomea Scottiho, kterého roku 1737 nahradil jeho dlouhodobý spolupracovník Anselmo Lurago. Císařský fortifikační hradní stavitel Anselmo Lurago pracoval potom do roku 1738 na barokizaci tehdy farního kostela sv. Václava ve Strakoniciích a nepochybně na barokizaci interiéru konventního kostela na hradě. Jeho účast na přestavbě završení kostelní věže dokládají nová archivní zjištění. S posledně uvedenými dvěma jmény se setkáváme i při stavbě maltézského poutního kostela v blízké Radomyšli v letech 1733–1736. Rezidenci nechal rozšířit a upravit do dnešní podoby nejspíše velkopřevor Václav Joachym Čejka z Olbramovic (1745–1754), soudě podle jeho erbu na průčelí zámku. Byl současně stavebníkem sýpky na západní straně za hradem a hradil i další velkou opravu kostela. V přestavbě rezidence pokračoval Čejkův nástupce Emanuel Václav Krakovský z Kolovrat (1754–1769), který dal nově upravit všechny pokoje v 1. patře.

Obr. 9. Strakonice – hrad. Zaniklé hradní křídlo ve vztahu k současné podobě hradu. Podle Valkony 2008.
 Abb. 9. Strakonice – Burg. Untergegangener Burgflügel in Bezug zur heutigen Burgform. Nach Valkony 2008.

V 19. století byly realizovány větší stavební změny zejména v hospodářském zázemí hradu na jeho severním předhradí. V jihozápadní části předhradí byla někdy na počátku 19. století zbudována nová kočárová kolna, v roce 1858 byl zde přestavěn zámekový mlýn, původně patrně renesanční. V jižním paláci a v severním hradním křídle docházelo k vnitřním adaptacím pro

pracovny a byty panských úředníků. V adaptovaném 1. patře nad kapitulní síní byl zřízen byt děkana, kaplana a služebníků. V závěru 19. století vyrostla ještě při objektu rezidence romantická válcová věžička, označovaná jako „Truc-bašta“. Dal ji postavit velkopřevor Othenio Lichnowský z Werdenburgu (1874–1887), známý zakladatel sanitních vlaků maltézské pomoci. Byla postavena podle plánů stavitele V. Teuschla v letech 1880–1886, údajně jako pohledová clona proti sousednímu paláci průmyslníka Steina. „Truc-bašta“ byla dvoupatrová, spojená s rezidencí v přízemí a v 1. patře krytou chodbou. Zbořena byla o půlstoletí později (1936) v rámci budování silnice na Pracejovice. Stavitel Teuschl při stavbě „Truc-bašty“ současně upravil čelní průčelí rezidence do dnešního stavu.

Ve 20. letech 20. století maltézskému řádu docházely finanční prostředky na opravy pustnoucího hradu a v roce 1925 odprodal panství premiéru Rudolfovi Beranovi (1887–1954) z blízkých Pracejovic, jeho tchánovi Václavu Pilařovi a strakonickému staviteli Čenku Prokopovi, kteří o devět let později, v roce 1934 statek prodali Zdence Havránkové, tehdy majitelce velkostatku v Sedlici u Blatné. Noví majitelé kromě toho, že zbořili „Truc-baštu“, zrušili přemostění mezi rezidencí a kostelním chorem a tehdy také došlo k železobetonovým zásahům do podoby věže Rumpálu. Prostory pro muzeum byly upraveny v jižním paláci v roce 1935 podle návrhu přepracovaného firmou Franěk a o rok později vznikla vinárna v dolním podlaží bývalého bavorovského paláce. Následně byla zřízena terasa nad nádvoří přístavbou vinárny a v roce 1938 přibýly v jižním paláci další prostory vyhrazené muzeu. Prováděné renovace průčelí paláce do jisté míry památkovou podstatu středověkých článků poškodily.

K smutnému devastačnímu zásahu do hradního organismu došlo již v počátečních letech druhé světové války (1939–1940), kdy byl z větší části vybourán západní díl bývalého pivovaru v severním křídle a nahrazen novostavbou s byty pro NSDAP.

Po druhé světové válce přešel hrad do majetku města Strakonice a v následujícím období dochází k postupné rehabilitaci vysokých kulturních hodnot z období středověku a následujících slohových epoch. Od roku 1954 byly restaurovány fresky a jejich fragmenty v ambitu a kapitulní síní. Postupně našly na hradě svá sídla a uplatnění různé kulturní organizace, zejména Muzeum středního Pootaví. Z posledních velkých stavebních akcí, které obohacují jeho kulturní využití, jmenujme památkovou adaptaci prostor bývalého pivovaru ve východní polovině severního křídla pro další kulturní zařízení se sály pro víceúčelové využití.

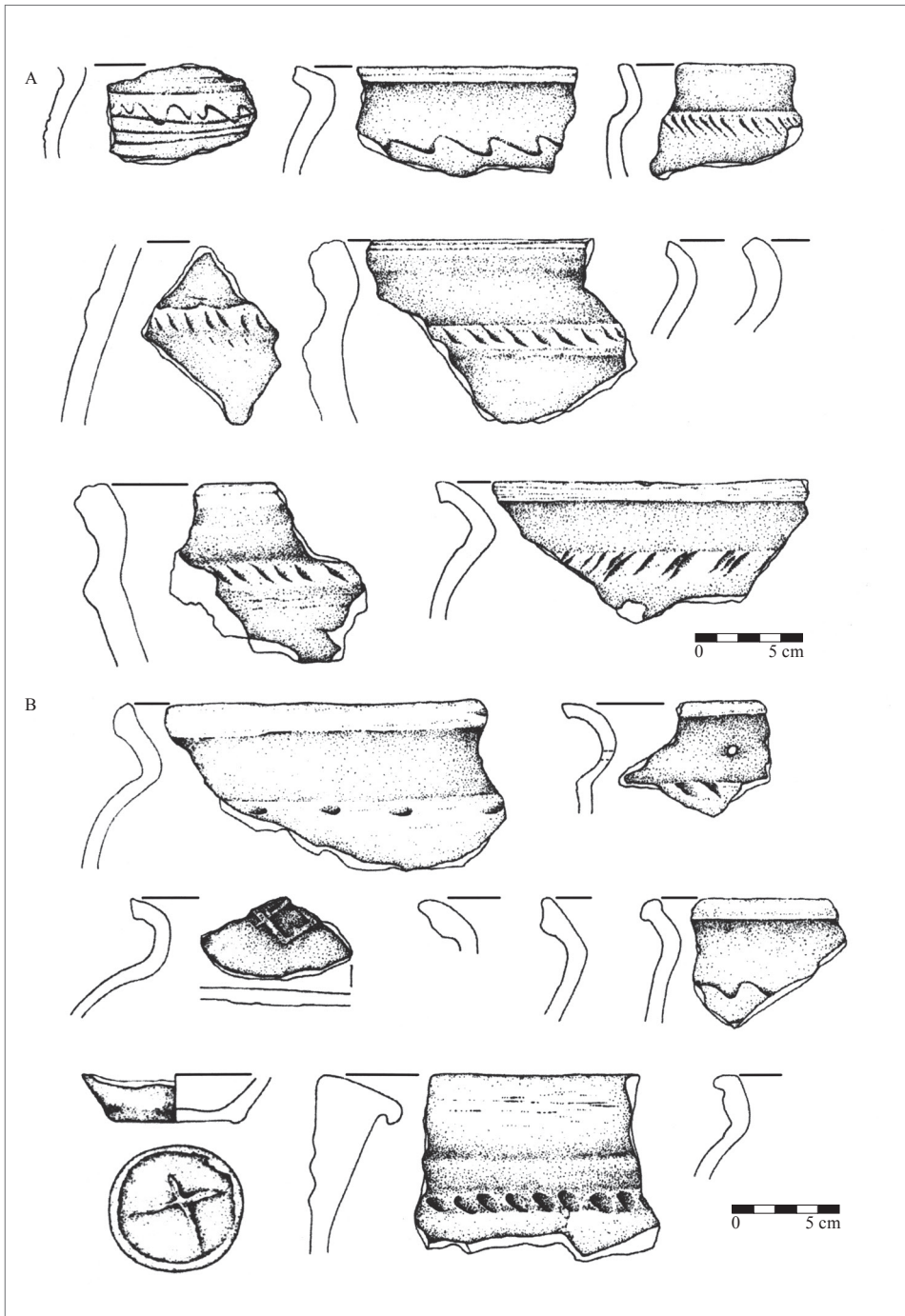
Objevný záchranný archeologický výzkum, který v poslední době předcházela nové výdlažbě velkého nádvoří (Archaia Jih, o. p. s. – J. Michálek a J. Valkony), přinesl dosud neznámé doklady o vzhledu a skladbě hradu závěrem 13. století (Michálek 2008; Valkony 2008).

Poznámka

Suterén věže Rumpál tvoří novodobě upravený prostor kruhového půdorysu, ve kterém vřetenou horního šnekového schodiště podpírá hranolový pilíř.

Suterén věže Jelenky byl dodatečně zasypán. Jeho existenci připomínají zazděná boční okénka v částečně dochovaném gotickém žulovém ostění původně chráněná mřížkou. Omezený archeologický výzkum v letech 1975–1976 (A. Hejna) zachytil podél západního boku dnešního prostoru v přízemí výběh vřetenové zdi sestupného schodiště a za ním 140 cm širokou niku západního okénka.

Nelze vyloučit, že původně šlo o společný prostor s dnešním přízemím, jehož částečně zasypání si možná vynutila nějaká přírodní katastrofa, např. povodeň.

Obr. 10. Strakonice – hrad. A – keramika z raněstředověkých hrobů a jejich okolí; B – keramika ze souvrství, do kterého bylo založeno zaniklé hradištní křídlo. Podle Valkony 2008.

Abb. 10. Strakonice – Burg. A – Keramik aus frühmittelalterlichen Gräbern und deren Umgebung; B – Keramik aus den Schichten, in denen der untergegangene Burgflügel gegründet wurde. Nach Valkony 2008.

Prameny a literatura

- BIRNBAUMOVÁ, A., 1947: Město Strakonice. Praha.
 – 1947: Strakonický hrad. Praha.
- BRAUN, V., 1968: Památky strakonického okresu. Strakonice.
- CDB IV/1: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. 1241–1253 (Šebánek, J.–Dušková, S., edd.). Praha 1962.
- CVRČEK, J. Z., 1967: Strakonice. Osudy jihočeského města a jeho okolí. Strakonice.
 – 1989: Strakonice. Město, lidé, osudy. Strakonice.
 – 2002: Páni ze Strakonice erbu střely. In: Vlastivědný sborník Strakonice 1 – kapitoly z historie, 41–48, 243. Strakonice.
- DUBSKÝ, B., 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- DURDÍK, T., 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- DURDÍK, T.–ADÁMEK, J.–FRÖHLICH, J.–CHOTĚBOR, P., 1998: Vybrané středověké památky Prácheňska. Praha.
- DYK, J., 1922: Popis politického okresu Strakonického. Díl. I. Příroda a archeologie. Strakonice.
- FIBICH, O.–DURDÍK, T., 2011: Rytíři svatého Jana a jejich hrad ve Strakonících. Strakonice.
- FRÖHLICH, J., 1985: Nález denáru na pohřebišti ve Strakonících, Výběr XXII, č. 4, 319–320.
- HEJNA, A., 1985: Archeologický výzkum v areálu hradu ve Strakonících, AVJČ 2, 75–93.
- HEROUTOVÁ, M.–LÍBAL, D.–VILÍMKOVÁ, M., 1967: Strakonický hrad, SHP, SÚRPMO.
- HZT 1986: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 5. díl. Jižní Čechy (Tříska, K., ed.). Praha.
- KAŠIČKA, F., 1996: Kostel sv. Markéty v Strakonících – Kirche der hl. Margareta in Strakonice (Strakonitz), PRP 3, č. 2, 65–72.
- KAŠIČKA, F.–NECHVÁTAL, B., 1983: K počátkům středověké architektury v jihozápadních Čechách – Zu den Anfängen der mittelalterlichen Architektur in Südwestböhmen, Umění XXXI, 193–213.
 – 2014: Hrady, hrádky a tvrze na Strakonicku, Blatensku a Vodňansku. Strakonice.
- KAŠIČKA, F.–ZAHRADNÍK, P., 2011: Neznámé dílo Anselma Luraga – barokizace kostela sv. Václava ve Strakonících, PRP 18, č. 1, 172–183.
- KLÁPŠTĚ, J., 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- KOBLASA, P.–KOVÁŘ, D., 2003: Panská sídla jižních Čech. České Budějovice.
- KOTLÁROVÁ, S., 2002: Sedm set let působení maltézských rytířů v Strakonících. In: Strakonice. Vlastivědný sborník 1 – kapitoly z historie, 49–84. Strakonice.
 – 2002a: Strakonický hrad – stavebně historický vývoj. In: Strakonice. Vlastivědný sborník 1 – kapitoly z historie, 139–147. Strakonice.
 – 2004: Bavorové erbu střely. České Budějovice.
- KREMER, V. V., 1967: Přehled vnějších dějin strakonického hradu, Výběr IV, č. 3, s. 11–16 a č. 4, s. 14–22.
- KUTHAN, J., 1977: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. České Budějovice (2. vydání).
 – 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely. Vimperk.
- LIFKA, B., 1935: Strakonicensia, Strakonicko I, 25.
- 1993: Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a jeho okolí. Z pozůstalosti vydal a obrazovou část doplnil B. Nechvátal. Radomyšl.
- LUDIKAR, A. Č., 1978: O řádu maltánském se zvláštním zřetelem na Čechy. Strakonice – Klatovy.
- MENCL, V., 1958: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách, ZPP 18, 133–146.
- MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady I. Praha.
- MICHÁLEK, J., 1991: Kapitulní síň a ambity komendy strakonického hradu. Strakonice.
 – 2008: Pravěké nálezy v areálu národní kulturní památky Strakonický hrad. Archeologické výzkumy a nálezy v letech 1937–2006 – Vorgeschichtliche Befunde und Funde im Areal des Nationalkulturdenkmals Strakonicer Burg. Archäologische Grabungen und Funde in den Jahren 1937–2006, AVJČ 21, 259–302.
- MICHÁLEK, J.–FRÖHLICH, J., 1979: Archeologické nemovitě památky v okrese Strakonice. České Budějovice – Strakonice.
 – 1988: Mladohradištní pohřebiště ve Strakonících, AVJČ 5, 95–108.
- NECHVÁTAL, B., 1999: Radomyšl. Raněstředověké pohřebiště – Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Radomyšl. Praha.
 – 2009: Archeologický výzkum kostela sv. Markéty ve Strakonících – Die Archäologische Untersuchung der Kirche St. Margarethe in Strakonice, AH 34, 775–792.
- PEŠINA, J. et al., 1958: Gotická nástěnná malba v zemích českých I., 1300–1350. Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1897: Hrady, zámky a tvrze v království českém. XI. Prácheňsko.

- 1908: Místopisný slovník historický království českého. Praha.
- SKŘIVÁNEK, F., 1995: Rytíři svatého Jana jeruzalémského u nás. Praha.
- SVOBODA, M., 2010: Páni ze Strakonice. Vládcí Prácheňska a dobrodinci johanitů. Praha.
- VARHANÍK, J., 1995: Neznámý prostor strakonického hradu – Unbekannter Raum der Burg von Strakonice, PRP 2, č. 2, 77–84.
- 1996: Ještě ke stavební historii strakonického hradu – Nochmals zur Baugeschichte der Burg in Strakonice (Strakonitz), PRP 3, č. 1, 94–96.
- 2014: Trezory v hradní věži (K stavebním dějinám strakonického hradu) – Tresore im Burgturm (Zur Baugeschichte der Burg Strakonice). In: Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2013, 120–126. Plzeň.
- VARHANÍK, J.–KYNCL, J., 2007: Chórová věž na dřevěném roštu (K stavebním dějinám hradu ve Strakonici). In: Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2006, 25–32. Plzeň.
- VALKONY, J., 2008: Nová zjištění k vývoji ostrožny strakonického hradu ve středověku – Neue Feststellungen zur Entwicklung der Strakonice Burgsporn in Mittelalter, AVJČ 21, 303–316.
- VLČEK, P.–SOMMER, P.–FOLTÝN, D., 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.

Zusammensetzung

Zur baulichen Entwicklung von Burg Strakonice

Die ältesten Bauaktivitäten auf dem Gelände der heutigen Burg Strakonice können wir uns lediglich auf Grundlage der Kenntnisse über den Charakter der Landschaft und anhand der insgesamt spärlichen archäologischen Funde vorstellen. Das urzeitliche Flussbett am Zusammenfluss der Flüsse Otava und Volyňka war durch ein langgestrecktes, zugespitztes, felsiges Ausgehendes voneinander getrennt. Das auffällige Felsengebirde in dem flachen Gelände führte zum Bau einer kleinen romanischen Eigenkirche. Dahinter vermuten wir die Existenz der Kurie eines romanischen Adelligen und deren Umfeld. Der kleine Friedhof unter der Kirche reichte bis unter den heutigen Burgweg im I. Hof. Grabfunde mit s-förmigen Schläfenringen und die Tatsache, dass bei einem der Gräber ein Denar von Bořivoj II. aus dessen erster Regierungszeit (1101–1107) als Obolus verwendet wurde, deutet auf das hohe Alter des Friedhofs hin. In den Grabverfüllungen befand sich Keramik vom Ende des 11. und aus der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts.

Wann die Bavoren das Gebiet erworben haben wissen wir nicht genau. Die Anfänge der Burg werden von der älteren und auch der neueren Literatur in die zwanziger Jahre des 13. Jahrhunderts gelegt. Einige ziehen auch das letzte Drittel des 12. Jahrhundert in Betracht. Umfang und Grenze des ältesten Herrschaftssitzes der Bavoren kennen wir nicht. Nach nicht ganz zwei Jahrzehnten ab dem Anfang der Burg schenkte Bavor I. im Jahr 1243 die Osthälfte der Burg, „die Kirche in Strakonice und das Stiftungshaus außer dem Haus des Gründers“, den Rittern des Johanniterordens. Wir wissen nicht, ob die Kirche älter war, oder beim Bau der Burg errichtet wurde. Es handelte sich offenbar um einen kleineren Bau.

Die ältere Literatur sucht die Überreste des geschenkten „Hauses“ im Westteil des heutigen Kirchenschiffs. Als Haus des Gründers ziehen wir dann den Westteil des südlichen Palasflügels in Betracht. In der darauffolgenden Zeit wurden unter der Herrschaft von Bavor I. und seiner Nachfolger Bavor II. und Bavor III. Bauarbeiten durchgeführt, mit denen die Wehrmauer der Burg und ihre heutige Gliederung festgelegt wurde. Die Grenze zwischen beiden Besitzern der Burg war der in das 13. Jahrhundert datierte und bei einer neuen archäologischen Grabung entdeckte Ostflügel. Das 1225 in den schriftlichen Quellen erwähnte Spital muss von Anfang an auf der Insel im Ensemble der heutigen Stadtkirche St. Margarete gesucht werden.

Der älteste Teil der zunächst dem Hl. Adalbert und später dem Hl. Prokop geweihten Kirche ist am Turm mit dem kleinen Doppelfenster zu sehen. Die Kirche und die Fertigstellung des Stifts wird mit Bavor III. (ca. 1280–1318) in Verbindung gebracht. Darauf deutet die Inschrift über dem Triumphbogen an der Westseite des Kirchenturmes hin. Die Eichenelemente des Balkenrostes im Turm wurden dendrochronologisch in das Jahr 1289 datiert.

Belegt ist ein breiteres Interesse an dem Eigentumsgebiet der Bavoren (Siedlungen Lom und Bezděkov), etwa durch Gründung der Pfarrkirche (heute Friedhofskirche) St. Wenzel mit der offensichtlichen Absicht, dort eine neue Stadt aufzubauen noch bevor die Bebauung von Strakonice am anderen Ufer der Otava den Status einer Stadt erlangte.

In der Regierungszeit von Přemysl Otakar II., d.h. irgendwann im dritten Viertel des 13. Jahrhunderts, ließ der einstige Burggraf der Königsburg Zvíkov (Klingenberg) Bavor II. auf Burg Strakonice eine neue westliche Wehrmauer mit einem zylinderförmigen, dem Turm von Burg Zvíkov ähnelnden Spornurm bauen.

Im Jahr 1402 erwarben die Johanniter auch den Westteil der Burg und behielten sie bis zum Jahr 1925. Die Zusammenlegung des Besitzes führte zur Beseitigung des Querflügels der Bavoren und zur Öffnung des großen Hofes im heutigen Umfang.

Während der Hussitischen Revolution wurde Burg Strakonice zum Hauptsitz des johannitischen Großpriorats Böhmens. Das Zentrum in Prag war zerstört. Im Jahr 1420 versuchte Jan Žižka von Trocnov die Burg mit hussitischen Heeren einzunehmen, jedoch erfolglos. 1449 wurde der gegen den späteren böhmischen König Georg von Podiebrad (1458–1471) gerichtete sogenannte Bund katholischer Herren gegründet.

Die Strakonitzer Wasserburg hat mit seinen sechs Türmen gegen Ende des Mittelalters bis heute sehr monumental gewirkt, und seine primäre Funktion als gemeinsamer Sitz einer kirchlichen Institution und einer weltlichen Obrigkeit ist neben der Prager Burg ein sehr einzigartiges Beispiel.

Die älteste Darstellung der Burg ist auf einer Zeichnung von Jan Willenberg aus dem Jahr 1602 in einer Ansicht von Südosten zu sehen. Das gotisch-renaissancezeitliche Aussehen der Burg ist mit der Person des Großpriors Johann III. von Rosenberg (1511–1532) verbunden. Aus seiner Zeit stammt offenbar das eingewölbte spätgotische Kirchenschiff der Kapitelkirche. Damals wurde sie wahrscheinlich auch dem Hl. Prokop geweiht. Von den Nachfolgern muss der Großprior Wenzel Zajíc von Hasenburg (1555–1571) genannt werden, der die Repräsentationsräume im ersten Stockwerk des Nordflügels baute.

Vom Dreißigjährigen Krieg wurde die Burg beträchtlich in Mitleidenschaft gezogen, wie aus ihrer Beschreibung aus dem Jahr 1637 hervorgeht. Im 17. Jahrhundert basierten die Bauaktivitäten im Grunde genommen vor allem auf der Instandsetzung der damaligen Bausubstanz. Ein Neubau wurde nicht in Betracht gezogen. In den dreißiger Jahren des 17. Jahrhunderts kehrte der Großprior nach Prag zurück, und die Burg wurde lediglich als gelegentliche Residenz für die seit 1694 ständig in Prag residierenden Großprien genutzt.

Das letzte große Bauvorhaben auf Burg Strakonice war der Bau der Residenz des Großpriors an der Ostspitze der Burganlage. Das kleine eingeschossige und zweiflügelige Schloss ließ Ferdinand Leopold Dubský von Třebomyslice (1714–1721) errichten. Von wem die Baupläne dafür stammen wissen wir nicht, vielleicht von dem Baumeister des Ritterordens der Malteser Bartolomeo Scotti oder ab 1737 von dessen langjährigem Mitarbeiter Anselmo Lurago. Sie führten auch eine Barockisierung der Prokopkirche durch. Ihren Namen begegnen wir in den Jahren 1733–1736 beim Bau der Wallfahrtskirche der Malteser im nahe gelegenen Radomyšl.

In den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts gingen dem Malteserorden für die Instandhaltung der immer mehr verwahrlosten Burg die Gelder aus, und 1925 wurde das Anwesen an den tschechoslowakischen Ministerpräsidenten Rudolf Beran (1887–1954) aus dem nahe gelegenen Pracejovice, an dessen Schwiegervater Václav Pilař und den Strakonitzer Architekten Čeněk Prokop verkauft. Dadurch nahm die jahrhundertelange Epoche ein Ende, in der die Burg Eigentum des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens war.

Nach dem zweiten Weltkrieg ging die Burg in den Besitz der Stadt Strakonice über, und es begann eine Zeit, in der die hohen kulturellen Werte aus dem Mittelalter und den nachfolgenden Stilepochen allmählich rehabilitiert wurden. Ab 1954 wurden die Fresken und ihre Fragmente im Kreuzgang und im Kapitelsaal restauriert. Nach und nach fanden verschiedene Kulturorganisationen auf der Burg ihren Sitz und ihre Betätigungsfelder, besonders das Museum des mittleren Otava-Gebietes (Muzeum středního Pootaví). Die bahnbrechende archäologische Rettungsgrabung, die in letzter Zeit der neuen Pflasterung des großen Hofes vorausging (Archaia

Jih, o. p. s. – J. Michálek und J. Valkony), lieferte bisher unbekannte Belege über das Aussehen und den Aufbau der Burg gegen Ende des 13. Jahrhunderts (Michálek 2008; Valkony 2008).

PhDr. Bořivoj **Nechvátal**, CSc., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., výzkum Vyšehrad, Štulcova 4, 120 00 Praha, tel. 224 918 758

Doc. Ing. arch. František **Kašička**, CSc., Fakulta architektury ČVUT, Thákurova 7, 166 34 Praha 6

